

جشن عروسی آب‌ها

علی خوش‌تراش

■ اقتصاد و شیوه ارتزاق اگرچه از شاخص‌های مهم پیدایش تمدن و تاریخ است و نقش بسیار تعیین‌کننده‌ای در گونه‌گونی فرهنگ‌ها و نژادها دارد، اما به جرات می‌توان گفت همان‌طور که حیات و زندگی پیش از هرچیزی وابسته به آب است، تمدن‌ها و فرهنگ‌ها نیز بدون آب به وجود نمی‌آیند. به‌عنوان مثال می‌توان از تمدن‌های بزرگی نام برد که پیدایش آنها پیش از هرچیزی به آب وابسته است؛ تمدن‌هایی مانند سومر در بین‌النهرین، عیلام کنار رود کارون، تمدن مصر کنار رود نیل و… . دیگر تمدن‌هایی که کنار رودخانه‌ها به وجود آمده‌اند همه اینها بدون آب می‌مردند و نابود می‌شدند.

سرزمین ایران که براساس شواهد تاریخی از جمله سرزمین‌های متمدن باستان است، برای تهیه نیاز اولیه‌اش در سرزمینی کم‌آب و کم‌باران، قنات‌ها و آب‌بندها را اختراع کرد و به کار بست تا نیاز اصلی مردمان خود را برطرف کند.

همه قنات‌ها دارای چند بخش مهم هستند. این‌بخش‌ها عبارت‌ند از دهانه قنات که «مظهر قنات» نامیده می‌شود. مظهر قنات جایی است که آب از دل قنات بیرون می‌آید. انتهای قنات نیز «پیشکار قنات» نامیده می‌شود که «مادرچاه» قنات در این بخش قرار می‌گیرد. به قسمت‌هایی از قنات که با حفر آنها هنوز آب بیرون نمی‌آید «خشکه‌کار» و به قسمتی که آب در آن جریان دارد «بده‌قنات» می‌گویند.

قنات‌ها همیشه و در همه فصل‌ها توان آبدهی ندارند زیرا میزان آبدهی آنها وابسته به میزان بارندگی است. اما مردم و کشاورزان هیچ‌گاه در طول تاریخ در برابر بی‌آبی کوتاه نیامدند و دست به کارهایی زدند که امروزه می‌توان آنها را در دستاوردهای فرهنگی و تمدنی مشاهده کرد.

یکی از این دستاوردها آیین عروسی قنات‌هاست. گذشتگان باور داشتند که قنات‌ها «ثر» و «ماده» هستند و هرگاه قناتی با بی‌آبی مواجه می‌شد، اهالی برای دوباره جاری شدن آب در قنات، مراسم عروسی را برای آن اجرا می‌کردند. در مناطق مختلف ایران، هرگاه قنات ماده‌ای خشک می‌شد یکی از جوانان روستا داوطلب می‌شد و خطر بزرگی را به جان می‌خرید تا مشکل بی‌آبی را حل کند.

جوان داوطلب، مشک یا کوزه‌ای را برمی‌داشت و خود را به نزدیک‌ترین قنات نری می‌رساند که آب در آن جریان داشت. جوان پس از ساعت‌ها انتظار و ترصد از غفلت نگهبانان قنات سود می‌جست و خودش را به داخل قنات می‌رساند و ظرفش را از آب پر می‌کرد. جوان آب‌دزد، پس از خارج شدن از قنات و فاصله گرفتن از نگهبانان با فریاد و سروصدا به آنان می‌فهماند که من از قنات آب برداشتم. نگهبانان نیز بی‌درنگ پی او می‌دویدند تا آب رفته را به جوی برگردانند. در مواردی هم گزارش شده است که جوان داوطلب جان خود را سر این کار گذاشته است زیرا نگهبانان در این مواقع بسیار عصبانی می‌شوند. پس از این مرحله، طی مراسمی پیران و ریش‌سفیدان آب دزدیده‌شده را در مادر چاه خشک‌شده می‌ریختند تا چاه خفته با شنیدن صدای آب پیدار و آب در قنات جاری شود.

اما هرگاه قنات نری به مشکل بی‌آبی دچار می‌شود، اهالی برای قنات عروس پیدا می‌کردند و جشن می‌گرفتند. این جشن گاهی اوایل بهار گاهی هم اواخر اسفند یعنی وقتی که اهالی دیگر از آمدن آب قنات ناامید می‌شدند، صورت می‌گرفت.

اهالی برای این جشن یک زن بیوه جوان را (شوهرمرده نه طلاق گرفته) که شوهرش انسان خوشنام بود انتخاب می‌کردند و طبق رسم موجود، چهار یا پنج روز قبل از عید نوروز به هیات عروس درمی‌آوردند و شادی و لهله‌له و پایکوبی برپا می‌کردند. در روز عروسی قنات، خوراک‌های مخصوص عروس را به همراه او به مادر چاه می‌بردند و عروس باید شب را در قنات می‌گذراند. برخی مردم در گذشته باوری داشتند که جالب به نظر می‌رسد، آنها می‌گفتند: «قنات بزرگ شده است و باید به آن زن داد».

فردای روز عروسی، عروس از قنات بیرون می‌آمد و تمام اهالی روستا به او احترام می‌گذاشتند تا حدی که عروس از بهره آب و محصول سهم می‌برد. از دیگر نکات جالب این آیین این بود که این عروس هیچ‌گاه نباید ازدواج می‌کرد، چراکه مردم معتقد بودند او زن قنات است و قنات هم زنش را هیچ وقت طلال نمی‌دهد.

این رسم گویا بازمانده آیین باستانی «مهر» است؛ ایزدی که صاحب و گاه پدیدآورنده چشمه‌ها بود و در آسمان با آناهیتا (الهه آب‌ها) ازدواج کرده بود.

در گزارش‌ی از «نجوی شیرازی» که بعد از مرگ او در مجله فرهنگ و مردم منتشر شد، آمده است که زن بیبوه‌ای به نام بی‌بی زبیده در یکی از نواحی بخشی‌های مرکزی ایران در دهه ۵۰ به عقد یکی از قنات‌ها درآمد. در این گزارش تصویر این زن نیز منتشر شد.

این آیین شگفت‌انگیز تقریباً در تمام نواحی ایران که از شیوه انتقال آب با سیستم قنات بهره می‌برند رواج دارد.

پل‌های تاریخی استان فارس

شرق: در ایران ساختن پل‌های کوچک و بزرگ از زمان‌های بسیار قدیم رواج داشته و پل‌هایی نظیر سی و سه پل، پل خواجه و پل کرخه بیش از ۴۰۰ سال قدمت دارند. احتمالاً قدیمی‌ترین و ابتدایی‌ترین شکل پل به زمانی بازمی‌گردد که بشر توانست با استفاده از تنه درختان و سنگ‌های بزرگ، امکان عبور از نهرها و دره‌ها و مسیرل‌ها را فراهم آورد. از این‌رو ساخت پل و استفاده از آن در مناطق کوهستانی و دارای عوارض طبیعی، بیش از نواحی مسطح و کویری معمول بوده است. قدیمی‌ترین پل قوسی در ایران که آثار آن تاکنون نیز بر جای مانده، پلی است که اووارا توها در قرن هشتم پیش از میلاد بر رودارس بنا کردند.از دوره هخامنشی نیز پل‌های قوسی‌ای باقی مانده است. باستان‌شناسان انگلیسی، یکی از این پل‌ها را که در قرن چهارم و پنجم پیش از میلاد در پاسارگاد ساخته شده، شناسایی کرده و از زیر خاک بیرون آورده‌اند. این پل با ۱۶ متر پهنا روی سه ردیف پایه، هر ردیف شامل پنج ستون سنگی، بنا شده و سطح روی آن از چوب بوده است. صفحه امروز میراث روزنامه‌را به تعدادی از پل‌های تاریخی استان فارس به عنوان یکی از غنی‌ترین استان کشور به لحاظ آثار تاریخی اختصاص داده‌ایم.

پل مهرنرسه

در ۱۵ کیلومتری فیروزآباد، در تنگه‌ای در مسیر فیروزآباد – شیراز، در کوه جنوبی و کنار نقش برجسته اردشیر ساسانی، آثار یک کتیبه پهلوی در هفت سطر وجود دارد که ترجمه آن براساس مطالعات پروفیسور «هنینگ» استاد زبان پهلوی دانشگاه لندن، چنین است: «این پل به دستور مهرنارسه ورزگ فرمازاد برای شادی روح او به هزینه خودش ساخته شد. هر کس از این راه عبور کند، برای مهرنارسه و پسرانش به دلیل ساختن این پل درود فرستد. با کمک و لطف خداوند، نادرستی و فریب در آنجا نخواهد بود». مهرنرسه یا مهرنارسه، از بزرگ‌ترین فرمانداران و وزیران ساسانی بود که وزارت سه پادشاه قرن پنجم میلادی را برعهده داشت و کارهای عمرانی بسیار انجام داد. بقایای اندکی از پل در این محل مشهود است.

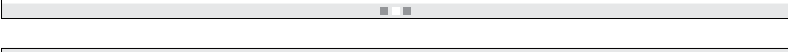
پل ایزدخواست

این پل نزدیک روستای ایزدخواست و مجاور کاروانسرای در مسیر کاروان رو شیراز– اصفهان، در دوره صفوی ساخته شد. این پل ۶۷/۵۰ متر طول – با احتساب جان پناهها – ۴/۵۰ متر عرض و حداکثر سه متر ارتفاع دارد. طاق‌های پل جناغی است و در ساخت پل، علاوه بر قطعات سنگ لاشه، از آجر استفاده شده است.

پل دارابگرد

بقایای پل در ۱۲ کیلومتری داراب و کنار دروازه شهر قدیمی دارابگرد واقع شده و از آثار دوره ساسانی است. این پل، ارتباط شهر دارابگرد را با نقاط دیگر از روی خندق دور شهر فراهم می‌کرد. پل صد متر طول و ۶/۱۰ متر ارتفاع داشت و از قطعه سنگ‌هایی به ابعاد مختلف ساخته شده و احتمالاً دارای طاق‌هایی مدور نیز بود.

پل رودخانه خشک شیراز

این پل در داخل شهر شیراز و نزدیک دروازه اصفهان واقع شده و ظاهراً از ساخته‌های کریم‌خان زند است که بعدها تعمیر و بازسازی شده است. این پل به نام پل «علی ابن حمزه» نیز مشهور است.

میراث فرهنگی

پل مشیر

این پل در شهرستان کازرون و بسر راه شیراز– بوشهر واقع شده و در سال ۱۲۸۸ هجری قمری به دستور «حاج‌میرزا ابوالحسن خان مشیرالملک» والی وقت فارس ملقب به مشیرالملک احداث شد و همچنان تا سال ۱۳۵۰ هجری شمسی مورد استفاده بود. معمار این اثر ارزشمند شخصی به نام «حاج محمد رحیمی» است که اهالی و بومیان منطقه پل را به نام معمار آن می‌شناسند. این پل از قله‌سنگ و ملاط ساروج ساخته شده و نمای بیرونی و سطح روی آن با آجر کوره‌ای مغروش شده است. پل مشیر در خط مستقیم و با دهانه‌های متعدد، روی رودخانه ساخته شده و مصالح مورد استفاده در آن، سنگ با ملات گچ و ساروج است. نوع قوس طاق‌ها جناغی است و در ساخت آنها از سنگ‌های تراشیده منظم استفاده شده. همچنین در نمای پل نیز از سنگ‌های تراشیده استفاده شده است. پایه‌های پل در جهت دیگر موج‌شکن مدور است. با ساخت پل جدید جاده شیراز– بوشهر، «پل مشیر» دیگر مورد استفاده قرار نمی‌گیرد.

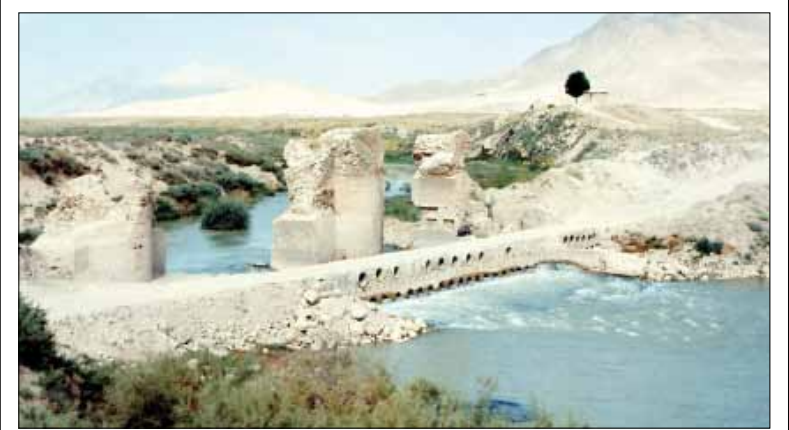
پل خان مرودشت

این پل نزدیک مرودشت و در مسیر شیراز– اصفهان روی رودخانه کُر بنا شده و از آثار دورصفویه است که بین سال ۱۰۲۱ تا ۱۰۴۳ هـ. ق توسط «مامقلی‌خان» حکمران فارس ساخته شده است. انتخاب محل احداث پل با دانش زیاد صورت گرفته و پایه‌های پل روی بستر صخره‌ای رودخانه قرار دارد. همین امر موجب استحکام و ماندگاری پل در طول چند قرن شده است. اهمیت این انتخاب زمانی مشخص می‌شود که بدانیم در دوره اخیر برای احداث پل جدیدی در این محل، به علت نامناسب بودن خاک و لجن زار بودن اطراف رودخانه، نهادن پایه‌ها روی شالوده طبیعی ممکن نشد و از این‌رو، پلی آهنی تهیه کرده‌اند و آن را روی چند شمعک قرار داده‌اند. پل دارای پنج دهانه است و پایه‌های آن استحکام زیادی دارد. قسمتی از پل که در دوره‌های بعد مرمت شده کاملاً متمایز است.

پل کوار

این پل در یک کیلومتری کوار و در مسیر قدیمی شیراز– فیروزآباد که به کناره خلیج‌فارس منتهی می‌شده، روی رودخانه «قره آقاج» بنا شده و ظاهراً بنای اولیه آن به دوره ساسانی تعلق دارد که در دوره‌های بعد به ویژه دوره صفویه و قاجاریه بازسازی شده است. پل کوار ۱۲۵ متر طول، ۱۰/۳۰ متر ارتفاع و ۳/۸۰ متر عرض – با احتساب جان پناهها – و شش دهانه به ابعاد مختلف داشت که امروزه دو دهانه میانی آن فرو ریخته است. پایه‌ها در جهت بالادست و پایین‌دست دارای موج شکن‌های نوک‌تیز است که شکل‌های آنها با توجه به شالوده صخره‌ای و بازسازی‌های صورت گرفته، متفاوت است. مصالح مورد استفاده، قطعات سنگ‌های طبیعی به اشکال و ابعاد مختلف و ملات ساروج است. پایه‌های پل هر کدام جداگانه روی صخره‌های طبیعی بستر رودخانه قرار گرفته و به همین جهت، نقشه پل متناسب با موقعیت این صخره‌ها در بستر رودخانه شکل گرفته است. چنین ساختار و شالوده‌ای، سبب استحکام و ماندگاری زیاد پل کوار شده است. در قسمت انتهای جنوبی پل و میانه پایه، متکی به صخره کناره رودخانه و نیز روی اولین پایه انتهای شمالی پل، اتاقی قرار دارد که دسترسی به آنها در مواقع کم آبی از روی صخره بستر رودخانه و توسط چند پله صورت می‌گیرد. این اتاق‌ها جهت اطراق و استراحت مسافران یا اقامت محافظان پل مورد استفاده بود.

پل نو

این پل که امروزه تنها بقایای پایه‌های آن بر جای مانده، در دشت مرودشت و راه کاروان‌رو شیراز – اصفهان، روی رودخانه کر قرار دارد و احتمالاً از آثار دوره صفوی است که در دوره‌های بعد تعمیر و مرمت شده است. نزدیک این پل، آثار بناخته‌شده کوه قلعه – از جمله کاروانسرا و آثار هخامنشی کوه ایوب قرار گرفته است. از آنجا که این بنا به پل نو شهرت داشت، باید در این محل پل قدیمی‌تری بوده باشد. امروزه آثار اندکی از پل قدیمی قابل شناسایی است. در سال‌های اخیر، برای گذر از رودخانه، لوله‌های بتونی بزرگی در کنار هم و در بستر رودخانه قرار داده‌اند که آسیب‌های زیادی به این پل وارد آورده است.

نگاه

آثار تاریخی رودخانه کر و ضرورت تشکیل پایگاه پژوهشی معماری آبی

مجدالدین رحیمی

■ دشت مرودشت و رودخانه کهن موجود در این دشت از دیرباز تاکنون کانون توجه نسل‌های مختلفی بوده است که یادگارانشان بر پیکر آن باقی است. رودخانه کر در مسیر خود از سرمشأ و چشمه‌سارهای بسیار زیبا و بی‌نظیرش تا انتهایش که به دریاچه زیبای بختگان می‌رسد یادگارن و دارایی‌های بیشمار تاریخی و طبیعی را در خود جای داده است. پل‌های تاریخی، بندها (سد‌های امروزی)، آسیاب‌های آبی، کانال‌های آبرسانی به اراضی کشاورزی و اکوسیستم زیستی ارزشمند رودخانه کر همه در فرآیند مداخلاتی اخیر در معرض تهدید جدی قرار گرفته است. ساخت سد سیوند، ملاصدرا و سد درودزن در حوزه آبریز رودخانه کر در سال‌های گذشته موجب شد این رودخانه به طور کلی خشک شود. خشکسالی‌های بی‌دریی نیز باعث شده است که سطح آب سفره‌های زیرزمینی به بی‌سابقه‌ترین حد خود برسد. حفر چاه‌های بی‌شمار در این دشت و استفاده بیش از حد از منابع آبی سفره‌های زیرزمینی موجب شده عمق متوسط چاه‌های آب در این منطقه به ۱۵۰ متر برسد. تأثیرات بسیار مخرب و ویرانگر ناشی از این بهره‌برداری‌های غیراصولی از منلغ آب به زودی منطقه را با بحران‌های جدی‌ا روبه‌رو می‌کند. نشست زمین در بخش‌های مختلف این دشت یکی از پیامدهای کاهش منابع آب است. تأثیرات مخرب ناشی از

این بی‌مبالاتی منجر شد بخش‌هایی از مجموعه تاریخی نقش رستم به دلیل نشست زمین در معرض تهدید جدی واقع شود و بنای ارزشمند کعبه زرتشت که در مرز دشت و کوه واقع شده است بر اثر نشست لایه‌های زیرین آن در معرض فروپاشی قرار گیرد. در مسیر این رودخانه در دوره‌های مختلف تالسیسات و ساختارهایی ایجاد شده که دارای ارزش فوق‌العاده‌ای است که از مهم‌ترین این یادگارن ارزشمند تاریخی فرهنگی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: مجموعه معماری آبی دوره هخامنشی مشتمل بر پل و بند و سیستم آبرسانی سد دارپوش مربوط به دوره هخامنشی. مجموعه معماری آبی دوره دیلمیان (بندامیر)

مشتمل بر بیش از ۲۷ آسیاب آبی، پل و بند تاریخی، سیستم‌های آبیاری و کانال‌های انحرافی آب رودخانه به اراضی کشاورزی بازارچه تاریخی و… مجموعه معماری آبی دوران اسلامی بند فیض آباد و بند تیلکان، بندفتح‌آباد، بند دشتتپال، بند فیروزز که علاوه بر پل و بند دارای آسیاب‌های متعدد آبی بوده است. پل‌های تاریخی متعدد مربوط به دوران مختلف از جمله پل ابرج، پل خان، پل فتح‌آباد، پل سیوند، پل تالانکی، اکوسیستم دریاچه‌بختگان و رودخانه کر به دلایل متعدد متأسفانه در معرض نابودی کامل قرار دارد. بهره‌برداری از انرژی آب در فرآیندهای مختلف تولیدی و صنعتی توسط گذشتگان این دیار از نکات بسیار با اهمیت نهفته در معماری آبی رودخانه است. وجود آسیاب‌های آبی با تنوره‌های بلند که گاه پنج سنگ آسیاب را به حرکت درمی‌آورد است، تکنولوژی پیچیده و ذکاوت صنعتگران ایرانی را بیان می‌دارد که ضرورت دارد به صورت نمونه هم که شده است یکی از این آسیاب‌ها احیا شود و در معرض دید گردشگران قرار گیرد. استفاده از نیروی آب در فرآیند تولید صنعت‌های مختلف نظیر چاقو، مششیرسازی و ریخته‌گری نیز در بازارچه مجموعه بند امیر از اهمیت خاصی برخوردار بوده است که به کلی فراموش شده است. این منطقه خاص گردشگری کشورمان که دربرگیرنده یادگارانی همچون مجموعه میراث جهانی پارسه و پاسارگاد است در بستری سرشار از جاذبه‌های خاص تاریخی، فرهنگی و هنری است که متأسفانه مورد بی‌توجهی واقع شده است. سیستم آبیاری و فن آبرسانی از رودخانه به بخش‌های مختلف دشت مرودشت از دوران هخامنشی تاکنون به طرز بسیار ماهرانه‌ای تحقق می‌پذیرفته. متأسفانه امروزه به دلایل مختلف این تکنولوژی به فراموشی سپرده شده و به کلی در حال نابودی است. تالسیسات تاریخی مربوط به آن نیز به دلیل بی‌مبالاتی مسئولان در وضعیت بسیار نامطلوبی واقع شده و در حال نابود شدن است.

دریچه

«سیراف»ناکام از باستان‌شناسی مداوم

■ خبرگزاری میراث: درحالی‌مهم‌ترین کاوش‌های سیراف از سال ۸۸ نیمه‌کاره باقی مانده که باستان‌شناسان ادامه این روند را به نفع محوطه‌های باستانی سیراف نمی‌دانند. آنها معتقدند فعالیت‌های صورت‌گرفته در سیراف همواره مقطعی و مطالعات باستان‌شناسی لک‌ای و لحظه‌ای بوده است. تاکنون مطالعات باستان‌شناسی، کشفیات بسیاری به همراه داشته است. درحالی کاوش‌های مهم‌ترین محوطه‌های سیراف از سال ۸۸ نیمه‌کاره باقی‌مانده که یافته‌های باستان‌شناسی بسیاری به‌همراه تاریخ‌نگاری کرین ۱۴ به دست آمده است. در حال حاضر فعالیت در سیراف به عنوان یکی از مهم‌ترین مناطق باستان‌شناسی کشور نیمه‌کاره و ناقص باقی‌مانده و باستان‌شناسان نبود بودجه و حذف شدن از فهرست اولویت‌ها را عمده‌ترین دلیل آن عنوان می‌کنند. «محمد اسماعیلی»، باستان‌شناس سیراف در این‌باره می‌گوید: «آخرین کاوش‌ها در سیراف به سال ۸۸ برمی‌گردد به‌طوری‌که یک‌سری گمانه‌زنی‌ها و حفاری‌هایی که در سال ۸۶ کلید خورده بود، ادامه داشت و البته بعد از مدت کوتاهی متوقف شد. با این وجود در سال ۸۸ ادامه کاوش‌ها زسر گرفته شد ولی باز به‌دلیل وجود پارهای مشکلات اعم از نبود بودجه و اعتبارات، کاوش‌های این شهر باستانی نیمه‌کاره باقی‌ماند.»